

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2018, Cilt:6, Sayı:12, 6:294-305

Gönderim Tarihi: 20.10.2018

Kabul Tarihi: 04.12.2018

KANT'IN LEIBNİZ'İN MONADOLOJİSİNDEKİ UZAY VE ZAMAN ANLAYIŞINI ELEŞTİRİSİ

Ahmet UĞURLU*

Öz

Kant düşünce itibarıyla kendisinden etkilenmiş olmasına rağmen sahip olduğu monad anlayışı itibarıyla Leibniz'e yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Leibniz tecrübenin kuruluşunun açıklanabilmesi için duyusal nesnenin bölünmez bir birliğe sahip olması gerektiği fikrinden dolayı monad düşüncesini savunmuştur. Bölünmez bir birlik olması nedeniyle de dışsal etkilere açık olmaması gerektiği fikrini savunmuştur. Bu nedenle de zaman ve uzamı monadda ortaya çıkan temsiller arasındaki bağı indirgemmiştir. Kant amfiboliye kaynaklık ettiğini düşündüğü için böyle bir metafiziği kabul etmemiştir. Kant'ın Leibniz'e yönelik eleştirisi zaman ve mekanın temsiller arasındaki bağlantıya indirgenemeyeceği ve temsillerin zaman ve mekan tarafından kuşatılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Kant'a göre zaman ve mekan temsilleri kuşatan ve önceleyen bir form olduğu savunulmalıdır. Bu makalede Kant'ın monada yönelik eleştirisini zaman ve mekân ilişkisi dahilinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Duyusal temsil, Monad, Zaman, Uzam, Kendinde Varlık.

KANT'S CRITIQUE OF LEIBNIZ'S VIEW OF TIME AND SPACE MONADOLGY

Abstract

Though Kant was influenced by Leibniz, he criticized Leibniz's view of monad. Leibniz defended the idea of monad because the sensible object must have an indivisible unity on account of its foundation. Leibniz argued that monad must not be open to external influences because of its indivisible unity. Thereof, he reduced time and extension to the relationality between the representations that appear in the monad. Kant did not accept such a metaphysics because he thought it was the source of amphiboli. Kant's critique of Leibniz is based on the idea that time and space cannot be reduced to the connection between representations and that representations must be surrounded by time and space. According to Kant, time and space should be defended as a form that encompasses and precedes representations. In this article, Kant's criticism of monadology in relation to time and space is discussed.

Keywords: Sensible Representation, Monad, Time, Extension, Being-in-itself.

Giriş

Duyusal tecrübe nesnelere ait temsillerin kaynağında ne olduğu ve bu temsillerin nasıl olup da düzenlilik kazandığı konusunda Kant ilk dönemlerde Leibniz'e yakın bir yaklaşıma sahip iken sonrasında ona yönelik eleştirilerde bulunup farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Leibniz'e göre tecrübe edilen

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, ahmetugurlu@ibu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-6983-7891

temsillerin kaynağında uzam özelliği olmayan monadlar bulunmaktadır. Monadlar temelde uzam özelliğine sahip olmadıkları için bölünme ve dışsal etkilere açık bir yapıda değildirler.¹ Bu nedenle dışsal etkiye dayalı bir doğa açıklamasına gitmek doğru değildir. O, dışsal etkiye bağlı doğa açıklamalarında bulunanların zaman ve uzayı monaddan bağımsız ve monadları kuşatan bir cevher olarak görmelerinden dolayı hem monadda ortaya çıkan temsillerin kaynağında ne olduğu hem de insan özgürlüğünün nasıl açıklanabileceği konusunda doğru bir yaklaşım ortaya koyamadıklarını düşünür.

Leibniz'e göre eğer temsiller uzaysal ilişkilere bağlı olarak görünümüne çıkıyorlar ise nesnelerin temel özelliğinin uzam olması gerektiğinin savunulması gerekir. Ampirik nesnelerin temel özelliğinin uzamsal olduğu savunulduğunda bu nesnelerin sonsuz sayıda parçalardan meydana geldiğinin savunulması gerekir ki bu durum nesne ile ilgili çözülemeyen paradokslara götürür. Ampirik nesnelere hakkında geçerli yargılarda bulunabilmek için bu nesnelerin en temelde bölünemez birliklerden meydana geldiğinin savunulması gerekir. Bu nedenle de monadların uzamda ortaya çıktıkları savunulmamalı ve uzam niteliğinin varlığı da monadlardaki temsiller arasındaki bağıntıdan yola çıkılarak açıklanmalıdır.² Leibniz'e göre temsillerin birliği olan monadlar zaman ve uzaya tabi değildirler. Bilakis zaman ve uzay monadlarda ortaya çıkan temsillere bağlı olarak var olurlar.³

Leibniz temsiller arasındaki bağıntının varlığını ortaya koyabilmek için düşünme fiilini gerçekleştiren öz bilinç sahibi bir varlığa gereksinim duymuştur. Ona göre düşünen varlıklar olarak insanlar da diğer nesnelere gibi birer monadlardır. Fakat insanı diğer varlıklardan ayıran temel özellik tam algıya (apperception) sahip olmasıdır. İnsan dahil bütün duyuşsal nesnelere sahip oldukları temsillerin düzenliliklerini iştah aracılığıyla kazanırlar. Fakat insanı diğer canlı ve cansızlardan ayıran temel özellik tam algı (apperception) monadında ortaya çıkan temsillerin düzenliliğinin farkına varmasıdır.⁴

Birey bir monad olarak temsilleri dışsal etki aracılığıyla elde etmez. Bilakis Leibniz'e göre bireyde zuhur eden temsillerin ortaya çıkışının kaynağında Tanrı vardır. Ortaya çıkan temsiller temelde farklı monadlara ait olsa da bu temsiller monadların birbirleri üzerindeki etkisi aracılığıyla var olmazlar.⁵ Bilakis farklı monadlara ait olan bu temsiller bireyin monadında daha önceden bulunmaktadır. Monadlardaki temsiller düzenliliklerini iştah (appétition) aracılığıyla kazanırlar ve temsillerin ortaya çıkışı zorunlu yasalara göre olsa da Tanrı iradesine bağlıdır.⁶

¹ Stephen Puryear, "Monadic Interaction", *British Journal for the History of Philosophy*, 18/5 (2010), p. 763

² Ezio Vailatti, *Leibniz and Clarke; A Study of Their Correspondence*, London: Oxford University Press, 1997, p. 166.

³ Richard T. W. Arthur, "Leibniz's Theory of Time", *The Natural Philosophy of Leibniz*, (eds., K. Okruhlik and J. R. Brown), Dordrecht: D. Reidel Publishing Company., 1985, p. 263

⁴ Robert Merrihew Adams, *Leibniz ; Determinist, Theist, Idealist*, New York: Oxford University Press, 1994, p. 219.

⁵ Daniel Garber, *Body, Substance, Monad*, New York: Oxford University press, 2009, p.266.

⁶ Gottfried Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut Kemal Yetkin, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935, 24.

Sonuç itibariyle uzam özelliği olmadığı için birbirinden bağımsız olan bu monadların temsillerin ortaya çıkışının ve uyumluluklarının kaynağında Tanrı vardır.⁷

Kant'ın Eleştirisi

Kant uzay ve zamanın monadda ortaya çıkan temsillere bağlı olarak var olan bir temsiller düzeni olduğu yaklaşımını kabul etmez. Ona göre Leibniz genel mantıksal yasalardan yola çıkarak duyusal temsilleri kendinde varlıklara dönüştürmüştür. Kant'a göre genel mantıksal kurallar en temelde özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine göre ortaya konur. Genel mantıksal yasaları ampirik içerikten bağımsız olmaları gerektiği için saf düşünme formundadırlar. Genel mantıksal yasalara göre bir nesne düşünölmeye başlandığında ampirik kavramlara başvurulması gerekir. Kant'a göre bu ampirik kavramlar doğada nesnelere belirlenmesinde ve doğal düzenliliğin kurulmasında temel bir işleve sahip olmaması nedeniyle genel mantık yasaları üzerinden varlık hakkında ya da nesnenin kuruluşu hakkında tespitte bulunmak yanlıştır. Kant'a göre Leibniz düşüncesindeki bu hata amfiboli olarak görölebilir.⁸ Kant genel mantık yerine transandantal mantık üzerinden nesnenin kuruluşunun izah edilmesi gerektiğini düşünür.⁹ Ona göre duyusal tecrübeden gelmeyen saf kavramlarımız bulunmaktadır. Bu saf temsiller deneyime ait olmamaları ve istisnasız bütün ampirik nesnelere kuruluşunda bulunmaları nedeniyle aprioridirler.

Apriori temsiller arasında da buldukları yetiler itibariyle farklılıklar bulunmaktadır. Kant'a göre insanın bilgisine aracılık eden temel yetiler bulunmaktadır. Bunlar duyusal temsillerin ilkin kendisinde zahir eden hissetme yetisi, hissetme yetisine yönelerek ampirik nesnelere kuruluşunu sağlayan tam algı (apperception) ve tam algı ile hissetme yetisi arasında aracılık yaparak a posteriori nesnenin kuruluşunda işlev edinen muhayyile yetileridir. Hissetme yetisinde ortaya çıkan temsiller zaman ve uzay formuna bürünerek görünüm kazanırlar. Fakat bu duyusal temsillerin düşünceye konu olabilmesi ve belli bir düzenlilikte bir araya gelebilmesi için tam algı (apperception) aracılığıyla birlik içerisinde sentezlenmesi gerekir¹⁰. Kant'a göre ne hissetmenin saf kavramları ne de tam algı fiilinin birliği

⁷ Leibniz, *Monadoloji*, 31.

⁸ Kant amfibolinin yetiler arasında yeteri düzeyde ayırım yapılamamasından kaynaklandığını düşünür. Ona göre hissetme yetisinde ortaya çıkan temsiller müdrikenin nesnesine ait kılınarak anlaşılmaya çalışılırsa amfiboli durumu ortaya çıkar. Söz konusu temsillerin hangi yeti düzeyinde ele alınacağına dikkat edilmelidir. Böylece yetiler arasındaki ayrımlar dikkate alınarak nesne anlaşılacaktır ki bu durumda hissetme yetisinin asli işlevi göz ardı edilmeyerek doğaya yaklaşım bu minvalde olacaktır.

⁹ Kant mantığı genel mantık ve transandantal mantık şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre genel mantık düşünmenin herhangi bir duyusal içerikten arındırılmış saf formu olarak tanımlanması gerekir. Saf düşünme kuralları olarak tanımlanan genel mantığın nesnenin kuruluşunda herhangi bir fonksiyonu olmadığını düşünen Kant nesnenin kuruluşunda rolü olan mantığı transandantal mantık olarak tanımlamaktadır. Müdrikenin kavramları saf olmalarına rağmen genel mantıktan farkları nesnenin kuruluşunda rollerinin olmalarıdır. Bu nedenle de Kant, tecrübenin kuruluşunda rolleri olan kavramların ortaya çıkarılmasını transandantal mantık olarak adlandırmıştır.

¹⁰ Bkz., Ahmet Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik*, İstanbul: Alfa yayınları, 2012.

olan kategorilerin işleyiş kurallarının kaynağında genel mantığın saf ilkeleri olan özdeşlik ve çelişmezlik bulunur. Ayrıca Kant duyusal temsillerin hissetme yetisinin saf formları olan zaman ve uzay ilişkilerine bürünmelerinin kaynağına dair herhangi bir açıklama yapma gereği duymaz. Ona göre bu temsiller zorunlu olarak bu forma bürünerek görünüm kazanırlar. Zaman ve uzayda ortaya çıkan ayırmsama da genel mantık kurallarına bakarak açıklanamaz.¹¹ Kant bu konuda şu ifadelerle yer vermektedir:

“Burada öne sürdüklerimiz öyleyse zamanın görgül olgusallığını, her zaman duyularımıza sunulabilecek tüm nesnelere açısından nesnel geçerliliğini öğretmektedir. Ve sezgimiz her zaman duyusal olduğu için, bize hiçbir zaman deneyimde zaman koşulu altında durmayan bir nesne verilemez. Buna karşı zamana salt olgusallık verme yönündeki tüm istemleri yadsıyor, duyusal sezgimizin biçimine bakılmaksızın bir koşul ya da özellik olarak şeylere saltık olarak bağlı olduğunu kabul etmiyoruz. Kendinde şeylere ait özellikler bize duyular yoluyla hiçbir zaman verilmeyizler.”¹²

Leibniz'in, monad yaklaşımının bir sonucu olarak zaman ve mekân temsilleri arasında bağıntı düzeni olarak gördüğü fark edildiğinde Kant'ın zamanı ve uzayı temsiller arasındaki bağıntı üzerinden açıklamanın doğru olmadığı fikri anlaşılabilir. Kant önceleri Leibniz'e yakın bir uzay ve zaman anlayışına sahip iken sonrasında temsillerin arasındaki bağdan üretilemeyeceğini fark etmiştir. Bunun sonucunda Leibniz'den farklı bir temsil ve nesne anlayışı savunduğunu söylemek mümkündür.

Zamana ve uzayın saf çoklusunun ayırmsanmasını genel mantık yasaları üzerinden açıklanmasının hata olduğunu düşünen Kant bu fikrini eşlerin örtüşmezliği paradoksu üzerinden savunur. Ona göre bütün parçaları aynı tarzda düzenlenmiş iki şey birbiriyle hiçbir şekilde çakıştırılmaz. Parçaları aynı şekilde dizilmiş olmasına rağmen sağ ele ait eldivenin sol ele giyilememesi buna örnek olarak gösterilebilir. Ya da aynı şekilde parçaları aynı dizime sahip olan iki helezonun birbirine tam olarak çakıştırılmaması da buna işarettir. Ona göre eğer zaman ve mekânın saf çoklusu temsillerden türetilbilse parçalarının konumlarının birbirine durumu aynı olan iki şeyin çakıştırılabilmesi gerekirdi. Fakat temsillerin kendisinden elde edilmeyen ve bu temsilleri önceleyen saf zaman ve uzay çoklusu nedeniyle bunlar çakıştırılmamaktadır. Bu tespitten yola çıkan Kant duyusal temsillerin analiz edilmesi aracılığıyla saf zaman ve uzay formunun bilgisine ulaşamayacağı sonucuna ulaşmaktadır. Bu nedenle de zaman ve uzay duyusal temsilleri önceleyen ve duyusal temsilleri kuşatan ve onlara görünüm kazandıran bir form olmalıdır.¹³

¹¹ Micheal Friedman, “Space in Kantian Idealism” *Space: A History (Oxford Philosophical Concepts)*, (edit., A. Janiak), New York: Oxford University Press, 2013, p. 2.

¹² Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1993, B53.

¹³ Bülent Gözkan, “Kant'ın Eleştirisi-Öncesi Dönemden Eleştiri Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında”, *Felsefe Tartışmaları Dergisi*, 51/37 (2006), 5.

Duyusal temsillerin formu olan zaman ve mekânın kavramlar aracılığıyla açık ve seçik hale getirilemeyeceğini fark eden Kant, zaman ve mekânın ortaya çıktığı düzey ile kavramsal düşünmenin düzeyinin ayrılması gerektiğini düşünmüştür. Zaman ve mekânın form olarak ortaya çıktığı yeti hissetme kavramsal düşünmenin ortaya çıktığı düzey müdrike olarak ayrılması gerektiğini hissetmiştir. Bu iki yetinin işlev farkının olduğunun kabul edilmesi ve bu farklılıkla birlikte iki yetinin tecrübenin kuruluşunda beraber işlev edindiklerinin savunulması gerektiğini düşünmüştür. Yani ona göre zamana ait olan önce ve sonra ve mekâna ait temsiller olan sağ ve sol terimlerinin anlamının analitik olarak elde edilemeyeceği ortaya çıktığında hissetme yetisinin müdrikeden ayrı bir yeti olduğu açıklık kazanmaktadır.

Kant hissetme yetisinde duyusal temsillerin görünüm kazanmasını nesnenin kuruluşu için yeterli görmez. Ona göre bu temsillerin tecrübeyi izah edecek düzeyde bir araya gelmesini sağlayan başka bir yetiye ve saf kavramlara da ihtiyaç bulunmaktadır¹⁴. Duyusal temsiller, hissetme yetisinde belli oranda bir yakınlık kazansalar bile tam algının birlik fiilinden ortaya çıkan müdrikenin kavramları tarafından tutulmadıkları sürece nesnel bir yapıya bürünemezler. Bu nedenle de Kant'a göre tecrübenin yeteri bir izahı için tam algı fiilinin devreye girip duyusal temsillerin bir nesneye ait kılınacak şekilde sentezlenmesi gerekmektedir. Burada hissetme yetisi ile tam algı arasında aracılık yapacak diğer bir yetiye ihtiyaç vardır. Bu da muhayyile yetisidir ki tam algının birliğine uygun bir şekilde duyusal temsillerin sentezlenmesi sürecine kaynaklık etmektedir. Böylece Kant tecrübenin izahını iki farklı yetinin nesnenin kuruluşunda bir araya gelmesine bağlamaktadır ki bu iki temel yetinin bir arada olabilmesi için de sentez kavramını ön plana çıkarmaktadır. Kant'a göre sentez temsillerin bir idrak aracılığıyla bir araya gelmesidir. Yani saf bir idrakin duyusal temsilleri bir araya getirmesi ve onların birlik içerisinde tutulmasıdır.

Kant'ın nesnenin kuruluşunda muhayyilenin sentez sürecini savunması Leibniz'in nesnenin kuruluşunu veya idrak edilmesini genel mantık yasaları ile açıklamasına bir eleştiridir. Kant'a göre saf mantıksal ilkelerden varlığa geçiş Leibniz'de doğa ile ilgili yanlış tespitlere kaynaklık etmiştir. Bu nedenle de genel mantıksal ilkelerden yola çıkarak monadların varlığını ve ona yüklenecek muhtemel bütün durumların sınırlarını tespit edip doğa ve ampirik nesne hakkında çıkarımlarda bulunmak geçersizdir. Kant genel mantık yasaları ile gerçeklik arasındaki bu uyumsuzluğun çözülebilmesi için duyusal temsillerin nesneye kaynaklık edebilmesinin imkânını muhayyilenin sentez faaliyetine dayandırmak gerektiğini düşünür.¹⁵

“Öyleyse verili bir kavramı bir başkası ile karşılaştırabilmek için o kavramın ötesine geçmenin zorunluluğu verildiğinde, iki kavramın birleşiminin ortaya çıkması için, üçüncü bir şey zorunlu olacaktır. Ama bütün birleşimli yargıların

¹⁴ Andrew Brook, *Kant and Mind*, New York: Cambridge University Press, 1994, p.124.

¹⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A101-102.

ortamı olarak bu üçüncü nedir? Bu salt bir bütündür ki, tüm tasarımlarımız ondan kapsanır, eş deyişle, iç duyu ve bunun apriori biçimi, zaman. Tasarımların bireşimi imgelem yetisine dayanır, ama bireşimli birlikleri ise (ki yargı için gereklidir) tamalgını birliği üzerine. Öyleyse bireşimli yargıların olanağı burada aranacaktır; ve her üçü de a priori tasarımların kaynaklarını kapsadıkları için, arı bireşimli yargıların olanağı da yine burada aranacaktır. Ve eğer nesnelerin yalnızca tasarımların bireşimi üzerine dayanan bu bilgilerinin ortaya çıkarılması gerekiyorsa, bunlar yine bu nedenle zorunlu olacaklardır.”¹⁶

Kant, müdrikenin saf kavramlarının (tam algının fiiline tabi olan), tecrübenin kuruluşunda işlevlerinin olduğunu dedüksiyona başvurarak göstermektedir. Dedüksiyon duyusal tecrübeden elde edilmeyen saf kavramların nasıl olup ta aposteriori nesnenin kuruluşuna kaynaklık ettiğinin gösterilmesidir. Yani Kant'a göre saf kavramlar duyusal malzemeden türetilmediği için bunların ne hakla duyusal nesnenin kuruluşunda rol aldıklarının gösterilmesi gerekmektedir. Oysa hissetme yetisinde duyusal temsillerin zaman ve uzaya tabi bir şekilde görünüm kazanmasının açıklanabilmesi için dedüksiyona ihtiyaç olmadığını savunur. Yani duyusal temsillerin nasıl olup ta yanyanalığa ve ardardalığa uygun bir şekilde göründüklerinin bir açıklamasının verilemeyeceğini iddia eder. Ona göre duyusal temsillerin, hissetme yetisinde buldukları halden farklı bir tarzda görünüm kazanma ihtimalleri de mevcuttur. Hissetme yetisinde temsillerin neden bu şekilde görünüm kazandıklarının herhangi bir açıklamasının verilemeyeceği fikri bizim bilgimizin hissetme yetisinde zaman ve uzay formuna bürünen duyusal temsillerle sınırlı olduğu yaklaşımından kaynaklanmaktadır.¹⁷ Duyusal temsillerin hissetme yetisinde ortaya çıkmadan önceki hallerinin ne oldukları hakkında herhangi bir bilgi zeminin olmadığını düşünür.

Yukarıda zikredilen nedenlerle Kant nesnenin kuruluşu hissetme yetisinde ortaya çıkan temsillere tam algının fiili tarafından birlik verilmesine dayandığını savunur. Bu iki yeti temsillere kazandırdıkları durumlar itibariyle birbirine indirgenemez bir yapıdadırlar. Bu nedenle de Kant'a göre ne tam algının fiiline bağlı var olan saf kavramları hissetme yetisinden ne de hissetme yetisindeki saf ve ampirik temsiller tam algının fiilinin analizi aracılığıyla elde edilebilir. Kant'a göre ne tam algının fiilinden ortaya çıkan saf kavramlar ne de hissetme yetisinde bulunan temsiller hakkında genel mantık yasaları üzerinden bir bilgi elde edilemez.¹⁸ Eğer hissetme yetisinde ortaya çıkan ampirik temsillerden hissetme yetisinin formu olan saf zaman ve uzay çoklusu ve tam algının birlik fiilinden ortaya çıkan saf kavramlar elde edilmeye çalışılırsa John Locke'un yaptığına benzer bir hata işlenmiş olur. Ya da düşünmenin kendisi ile mümkün olduğu müdrikenin ve saf görünüm kavramları üzerinden hissetme yetisindeki temsillerin kaynağı hakkında genel geçer bilgiler

¹⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A155.

¹⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B298.

¹⁸ Béatrice Longuenesse, *Kant on the Human Standpoint*, New York: Cambridge University Press, 2005, p. 23.

elde etmeye çalışmak, Descartes ve Leibniz gibi filozoflarla benzer hataya düşmektir.¹⁹

Kant'a göre Leibniz'in hatasının temelinde hissetme yetisinde ortaya çıkan temsillerin zaman ve uzay formuna tabi olduklarını göz ardı ederek bunları müdrikenin nesnesine dönüştürmesi yatmaktadır.²⁰ Leibniz temsillerin kaynağında monadların var olduğunu düşünmesi nedeniyle bu temsillerin görünüşe çıkmalarında zaman ve uzay formunun herhangi bir işlevinin olmadığını düşünür. Bu nedenle de bu temsillerin dışsal etkiye tabi olmadıklarını ve kendinde bir varlık durumuna sahip oldukları fikrine sahiptir. Leibniz'e göre temsillerin ne olduğu monadların etkileşimine dayanmamaktadır. Eğer duyuşsal temsiller monadların etkileşimi sonucu belli özelliklere sahip olarak görünüm kazanmıyorlar ise bunların zaman ve uzaya tabi oldukları söylenemez. Kant şu değerlendirmelere yer vermektedir:

“Leibniz buna göre duyuların nesnelere genelde şeyler olarak yalnızca anlakta birbirleriyle karşılaştırdı. İlkin, bunları anlak tarafından aynı ya da ayrı olarak yargılanmaları açısından karşılaştırdı. Verilmelerini sağlayan biricik yol olarak sezgideki konumlarını değil, ama yalnızca kavramlarını göz önüne aldığı için, ve bu kavramların aşkınsal yerlerini (nesnenin görüngüler arasında mı yoksa kendinde şeyler arasında mı sayılacağını) bütünüyle göz ardı ettiği için, yalnızca genelde şeylerin kavramları için geçerli olan kendi ayrımsızlık ilkesini duyuların nesnelere de (mundus phaenomenon) kaplayacak denli genişletti ve bununla doğa bilgisine hiç de önemsiz olmayan bir katkıda bulunduğuna inandı.”²¹

Temsiller eğer dışsal etkiden bağımsız olarak görünüme çıkıyorlar ise bizim bilgimizin temeli olan yargıların bir kısmının neden olumsal yapıda oldukları sorusu Leibniz açısından cevap verilmesi gerektiği açıktır. Leibniz bunu temsillerin bilinç ile ilişkisi nedeniyle yargılarda böyle bir ayrımın ortaya çıktığını iddia ederek savunmaktadır. Ona göre bilinç ile ilişkisi bakımından temsiller apaçıklık kazanırlar. Eğer temsil bilinç ile ilişkisi zayıf ise belirsiz bir görünüme sahip olur ve bu tür temsillerin ait olduğu monadla ile ilişkisi bize olumsal bir yapıda görünür. Oysa eğer temsillerin bilinçle ilişkisi apaçıklık kazanmışsa bu temsil monadla ilişkisi zorunlu bir hal almış olur. Temsillerin apaçıklık kazanması bilincin o temsili özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine göre tam olarak ayırtmış ve farkına varmış olması anlamına gelir. Aksi halde temsil diğer bir temsille zaman ve mekândaki ilişkisi nedeniyle görünüm kazanmamış olmasına rağmen belirsizlik içerir.

Kant temsillerin bilinç ile ilişkisini farklı yetiler ve bu yetilerin saf kavramları üzerinden açıklama çabasında iken Leibniz bu temsillerin farkındalığını bilincin apaçıklık kuralları olan özdeşlik ve çelişmezlik üzerinden izah etmeye çalışır.²²

¹⁹ Katherine Gasdaglis, *Intuition in Kant's Theoretical Epistemology: Content, Skepticism and Idealism*, New York: Dissertation in Columbia University, 2014, p.75.

²⁰ Derk Pereboom, “Kant's Amphiboly”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 73/1, (1991), 51.

²¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A272,B328.

²² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B75.

Kant'a göre düşünme zaman ve uzaydan bağımsız bir şekilde zaman ve uzaya tabi olan temsilleri belirleme özeliğine sahip değildir. Kant'a göre tam algının fiili, duyusal temsilleri zamanın saf kalıpları üzerinden belirlediğinde düşünme gerçekleşir. Duyusal temsillere temas etmeden ve bu temsilleri birlik içerisinde kavramadan düşünmenin doğa hakkında geçerli yargılarda bulunduğu bahsedilemez.²³ Oysa Leibnize göre "ben" saf birlik olarak bir monada aittir ve bu monad hakkında yargılarda bulunduğu bütün duyusal temsilleri kendi içerisinde barındırır. Duyusal temsilleri John Locke'nin iddia ettiği gibi "ben"den bağımsız uzam özelliği olan bir nesnenin gelen etki aracılığıyla almamaktadır. Bu nedenle de "ben"inin kendisi de diğer monadlar gibi uzam özelliğine sahip olmadığı gibi farkında olduğu bütün temsiller ait olduğu monad tarafından bulunduru Düşünme fiiline sahip "ben" monadlarının kendinde varlık olduklarının işareti ise farkına vardığı temsillerin var olma koşullarını kendi içerisinde taşımasıdır. Ona göre temsillerin var olma ve bilinme koşulları genel mantığın temel ilkeleri olan özdeşlik ve çelişmezlik bilincin birliğinin ilkeleri oldukları için duyusal temsiller bilincin birliğine tabi olarak var olurlar.

Kant ise düşünme fiilinin nesne hakkında geçerli yargılarda bulunabilmesi ve nesnenin kuruluşunda bulunabilmesi için düşünme fiilinin sahibi olan "ben"inin dışında temsile kaynaklık eden bir unsura gerek olduğunu düşünür. Yani ona göre duyusal temsillerin kaynağı düşünme fiiline sahip olan "ben"in bizzat bir monad olarak "kendinliği" değildir.²⁴ Tam algı fiilinin doğa hakkında geçerli olabilmesi için kategorilere ihtiyaç olsa da duyusal temsiller olmaksızın bu kategoriler üzerinden herhangi bir nesne bilinmeyeceği için Leibniz'in iddia ettiği gibi "ben"in kendinde bir varlık olduğu savunulamaz.

Kant'a göre metafiziksel yanılısamaların kökeninde yetilere ait işlevlerin birbirinden ayrıştırılamaması bulunmaktadır. Nesne hakkında bilginin temelinde bulunan yetiler belli ilişkiler aracılığıyla nesnenin kuruluşuna katkı sağlarlar. Yetilerin arasında işlev noktasında bir ayrışma gerektiği gibi işlevini yerine getiren yetinin daha üst bir yetiye temsili devretmesi gerekir. Bu anlamda nesnenin kuruluşu ve nesne hakkında bilginin ortaya çıkabilmesi için yetiler arasında da belli ilişkilerin olması zorunludur. Duyusal temsillerin ilk meydana gelmeleri itibarıyla hissetme yetisi bilginin ve idrakin daha başlamadığı bir düzey olmaktadır. İdrakin gerçekleşebilmesi için tam algının bir fiili olan müdrikenin kavramlarının devreye girip bu duyusal temsilleri sentezlemesi gerekmektedir. Bu anlamda duyusal temsillerin düşünmenin malzemesi olabilmesi müdrikenin devreye girmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu anlamda müdrike yetisi bilginin ortaya çıkışında daha üst bir düzeye denk gelmektedir. Bilginin daha üst koşula ihtiyaç duymayacak düzeyde koşulsuz ulaştırması itibarıyla de akıl bilginin en üst seviyesine denk

²³ A. B. Dickerson, *Kant on Representation and Objectivity*, New York: Cambridge University Press, 2003, p. 150.

²⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A68.

gelmektedir.²⁵Kant'a göre metafiziksel yanılışmaların temelinde bilginin en üst seviyesi olan müdrike ve aklın hissetme yetisinden bağımsızlığı savunularak gerçekliğin de en üst seviyede ölçütü olarak görülmesi yatmaktadır. Ruhun tamamen madden bağımsız bir töz olarak değerlendirilmesinin temelinde de bu yaklaşım yatmaktadır. Özdeşlik ve çelişmezlik bilginin ölçütü olduğu gibi gerçekliğin de ölçütü olarak değerlendirilirse işlevleri duysal temsillere bağı olmayan akıl üzerinden ruhun kendinde bir töz olduğu fikrini savunmanın yolu açılır.

Kant bu durumun önüne geçmenin yolu temsilin hangi yeti üzerinden ele alındığının tespit edilmesiyle mümkün olduğunu düşünür. Ona göre yetilerin duysal temsile yönelik işlevlerinin farklı olmasından dolayı duysal temsil hangi yeti tarafından işlem görüyorsa o düzeyde bir yapıya bürünür. Herhangi duysal bir temsil ele alındığında o temsilin hangi yeti üzerinden ele alındığının iyice ayrıştırılması gerekir.²⁶ Aksi halde yetiler arasında duysal temsile yönelik bir işlev karmaşası doğacağı için kaçınılmaz olarak yanılışma doğacaktır. Leibniz hissetme yetisinde ortaya çıkan duysal temsili müdrike düzeyinde bir temsil olarak değerlendirdiği için yetiler arasında birbirine indirgenemeyecek işlev farkını göz ardı etmiştir. Böylece de zaman ve uzaya tabi olan temsilleri zaman ve uzaydan bağımsız kendinde bir varlık düzeyine ulaştırmıştır.

Kant Leibniz'in hissetme yetisinde bulunan duysal temsilleri müdrikeye ait kılarak ya da müdrike nesnesi olarak değerlendirmesi sonucunda şu dört noktada bir karışıklığın ortaya çıktığını ifade etmektedir;

A) Aynılık ve Ayrılık: Herhangi bir nesne hissetme yetisi ile bağı koparılıp sadece müdrike üzerinden ele alınır ve anlamaya çalışılırsa her zaman aynı olarak kalır. Oysa formu zaman ve uzay olan hissetme yetisinde aynı anda ya da farklı anlardaki zaman ve uzay itibariyle farklılıktan dolayı iki temsil hiçbir zaman aynı olarak ele alınmazlar. Mesela iki su damlasının müdrike nesnesi olarak ele alındıklarında zaman ve uzaydan bağımsız kılınmaları nedeniyle sürekli aynı olarak değerlendirilmeleri gerekir. Oysa hissetme yetisinde bu iki su damlası yerlerinin farklılığı nedeniyle hiçbir şekilde aynı olarak görülemezler. Leibniz temsilleri zaman ve uzaydan bağımsız kılarak kendinde şeyler olarak görmesi hissetme yetisinin tecrübe sürecindeki etkisini göz ardı etmesine kaynaklık etmiştir.²⁷

B) Bağdaşma ve Çatışma: Hissetmedeki herhangi bir nesneyi müdrike nesnesinden ayıran diğer bir özellik de müdrike nesnesi olarak alındığında bu nesnenin diğer bir nesne ile çatışma halinde olması düşünülmez iken aynı nesnenin hissetme yetisi üzerinden düşünüldüğünde çatışmanın var olabilmesidir. Müdrike herhangi duysal bir temsili hissetme yetisinde bulunduğu durumdan tamamen arındırıp saf müdrike nesnesine dönüştüğünde çatışma ve olumsuzlama durumundan arındırmaktadır. Örneğin müdrike nesnesi olarak kuvvet kavramı üzerinden çatışma ya da bağdaşmama durumuna ulaşmak mümkün değil iken

²⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A299-B356.

²⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A261-262.

²⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A264-B320.

hissetme yetisinde aynı doğru çizgide devinen iki kuvvet arasında çatışma ya da itme durumundan bahsedilebilir.²⁸

C) İç ve Dış: Duyusal temsil eğer salt müdrikeye ait kılınırsa zaman ve uzay aracılığıyla sahip olduğu bütün dış ilişkilerinden arındırılıp, bu ilişkiler monada içsel yönden ait kılınır. Nesne hissetme yetisinde duyusal temsiller aracılığıyla var olur. Nesneye ait temsiller uzayda ve zamanda var olması itibariyle diğer temsiller ilişkiler içerisinde bulunur. Oysa bu temsiller ve nesnelere hissetme yetisinden arındırılıp müdrikeye üzerinden kavrandığı zaman bu ilişkiler içsel bir şekilde görülmeye başlanır. Töz, zaman ve uzaydaki ilişkilerden soyutlandığında dışsal ilişkiler üzerinden sürekliliğini sağlayan durumlardan arınır ve kendinde şey olarak görülmeye başlanır. Oysa Kant'a göre tözler sürekliliklerini hissetme yetisinin formu olan zaman ve uzay ilişkileri içerisinde sürdürürler ve o ilişkilerden bağımsız bir varlığından bağımsız düşünülmesi Leibnizci bir yanılsama içerir.²⁹

“Hiç kuşkusuz, eğer bir su damlasını bir kendinde şey olarak tüm iç belirlenimlerine göre biliyorsam ve eğer herhangi bir damlanın bütün kavramı başka herhangi biri ile aynı ise, hiçbir su damlasını başkasından ayıramam. Ama eğer damla uzaydaki bir görüngü ise, o zaman yalnızca yerini anlakta (kavramların altında) değil ama duyusal dış sezgide (uzayda) bulacaktır, ve orada fiziksel yerler şeylerin iç belirlenimlerine bütünüyle ilgisizdir ve bir Yer= b bir şey kapsayabilir ve bu bir Yer= a daki bir başkasıyla bütünüyle aynı ve eşit olabilir, tıpkı içsel olarak bütünüyle ayrı olmaları durumunda da olabileceği gibi. Yer ayrılığı, daha öte koşul olmaksızın salt kendi başına alındığında, görüngüler olarak nesnelere çokluk ve ayrımlarını yalnızca olanaklı değil ama yarıca zorunlu kılar.”³⁰

D) Özdek ve Biçim: Müdrikenin nesnesi dikkate alındığında özdek önce gelir ve özdeği belirleyen biçim onu takip eder. Çünkü müdrikeye hissetme yetisinden bağımsızlaştırdığı kavramları özdek olarak alıp bu kavramların belli ilişkiler içerisinde belirler. Oysa hissetme yetisinde duyusal temsiller özdek durumunda iken bu temsillerin zaman ve uzaya göre belli ilişkiler içerisinde görünüm kazanması da biçim olmaktadır. Bu nedenle de müdrikeye dikkate alındığında özdek önce biçim sonra geliyor iken hissetme yetisinde durumun bundan farklı olduğu açıktır. Duyusal temsillerin biçim aracılığıyla var olması hissetme yetisine ait bir durum iken özdeğin biçimden bağımsız olarak var olabileceği durumu da müdrikeye aittir.³¹

Kant yukarıda zikredilen nedenlerle hissetme yetisinin nesnesi ile müdrikeye yetisinin nesnesi arasındaki farklar dikkate alınmadığında amfibolik bir durumun zühür edeceğini düşünür. Bu problemin asıl kaynağı Leibniz'in hissetme yetisindeki temsillerin durumunu belirsiz olma üzerinden açıklayıp bu temsillerin müdrikeye ortaya çıkandan bağımsız olmadığını savunmasıdır. Kant'a göre müdrikeye nesnesinin üzerinden temsillerin kavranılması ve bunun sonucu olarak hissetme yetisindeki

²⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A265-B321.

²⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A266-B322.

³⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B328.

³¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A267-B323.

durumundan bağımsızlaştırılması duyusal nesnelere zaman ve uzayın belirlenimlerinden bağımsız bir duruma dönüştürmektedir.

Sonuç

Leibniz duyusal temsillerin bilince bağlı olarak açıklık ve seçiklik kazandıklarını düşündüğü için temsillerin varlığını müdrike yetisi üzerinden açıklama girişiminde bulunmuştur. Bu nedenle o, duyusal temsillerin ortaya çıkışını dışsal etkiye bağlı olarak açıklamanın doğru olmadığını düşünür. Çünkü temsillerin kendisine ait kılınıp kaynak olarak görülecek bölünmez bir birliğe ihtiyaç vardır. Temsilleri kendisine ait kılınan bu birlik sahip olduğu temsilleri başka monadlarla etkileşim aracılığıyla elde etmediği için Leibniz'e göre nesnelere birer monad olarak "kendinde şey" olarak görülmelidir. Böylece monadta ortaya çıkan duyusal temsiller başka monadlara bağlı olmaktan çıkarıldığı gibi nesneyi matematiksel bir yaklaşımla ele alanların sonsuza kadar bölünme sorunu da çözülmüş olur. Çünkü Leibniz'e göre zaman ve uzay monadı kuşatan bir unsur olma yerine monada ortaya çıkan temsiller arasındaki ilişkiden doğan bir temsil olarak görmek daha doğrudur. Bu nedenle zamana ve uzay bu şekilde anlaşıldığında monadların sonsuza kadar bölünmesi ile ilgili problem de çözülmüş olacaktır.

Kant ise duyusal temsilleri önceleyecek şekilde uzay ve zamanın varlığını kabul ettiği için hissetme yetisi içerisinde kendinde bir varlığın bulunmasını kabul etmediği gibi saf müdrike üzerinden duyusal temsilleri kendinde bir varlığa ait kılınmasını da doğru kabul etmemektedir. Ona göre duyusal temsiller tam algının bir fiili olan müdrikede sentezlenmeden önce hissetme yetisi tarafından zaman ve uzay formuna tabi kılınarak tutulurlar. Bu nedenle de hissetme yetisinde var olan temsiller hissetme yetisi devre dışı bırakılarak salt müdrike tarafından kavranılamaz. Bunun sebebi ise müdrike yetisinin duyusal nesnelere direkt bir bağının olmayışı ve duyusal temsillerle bağı için hissetme yetisine ihtiyaç duymasındadır. Hissetme yetisi duyusal temsilleri zaman ve uzay ilişkisi içerisinde tutmasından dolayı müdrikenin zaman ve uzayda ortaya çıkanın dışında meşru bir şekilde herhangi bir nesne ile bağından bahsetmek doğru değildir.

Müdrikede ortaya çıkan nesne sürekli bir şekilde aracılı iken hissetme yetisinde ortaya çıkan temsiller aracısız bir durum arz etmektedir. Müdrike saf ve ampirik kavramların taşıyıcısı olması nedeniyle bağı olduğu nesneyi de bu hissetme yetisinin aracılığıyla tutar. Oysa hissetme yetisinde bu tür saf kavramlardan bahsetmek mümkün olmaması nedeniyle duyusal temsillerle ilişki aracısız gerçekleşmektedir. Müdrike yetisi nesneyi zaman ve uzaydan arındırılmış salt hali ile tutması nedeniyle kendinde bir şeyin varlığına zemin oluşturur. Sonuç olarak Kant'a göre müdrikenin nesnesini hissetme yetisine bağlı olarak sentezlemesi gerekmektedir. Bu nedenle de duyusal nesnelere kendi şey kavramına uygun düşecek şekilde monad olarak görmek doğru değildir.

Kaynakça

- Adams, Robert, Merrihew, *Leibniz ; Determinist, Theist, Idealist*, New York: Oxford University Press, 1994.
- Arthur, Richard T. W., "Leibniz's Theory of Time", *The Natural Philosophy of Leibniz*, (ed. K. Okruhlik and J. R. Brown), Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985, 263-313.
- Brook, Andrew, *Kant and Mind*, New York: Cambridge University Press, 1994.
- Dickerson, A. B., *Kant on Representation and Objectivity*, New York: Cambridge University Press, 2003.
- Çitil, Ahmet Ayhan, *Matematik ve Metafizik*, İstanbul: Alfa yayınları, 2012.
- Friedman, Micheal, "Space in Kantian Idealism", *Space: A History (Oxford Philosophical Concepts)*, (edt. A. Janiak,.), New York: Oxford University Press, 2013.
- Garber, Daniel, *Body, Substance, Monad*, New York: Oxford University press, 2009.
- Gasdaglis, Katherine, *Intuition in Kant's Theoretical Epistemology: Content, Skepticism and Idealism*, New York: Dissertation in Columbia University, 2014.
- Gözkan, Bülent, "Kant'ın Eleştirisi-Öncesi Dönemden Eleştirisi Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", *Felsefe Tartışmaları Dergisi*, 51/37, (2006), 43-55.
- Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1993.
- Leibniz, Gottfried, *Monadoloji*, çev. Suut Kemal Yetkin, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935.
- Longuenesse, Béatrice, *Kant on the Human Standpoint*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- Pereboom, Derk, "Kant's Amphiboly", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 73/1 (1991), 50-70.
- Puryear, Stephen, "Monadic Interaction", *British Journal for the History of Philosophy*, 18/5 (2010), 763-796.
- Phemister, Pauline, *Leibniz and Natural World*, Liverpool: Springer 2005.
- Vailatti, Ezio, *Leibniz and Clarke; A Study of Their Correspondence*, New York: Oxford University Press, 1997.